

МАТЕРИКІЙ. На планеті **Земля** нараховують 6 материків — **Євразія**, **Північна Америка**, **Південна Америка**, **Африка**, **Антарктида**, **Австралія**. Поширеним є синонім — «континенти». У фізико-географічному аспекті материками називають великі за площею ділянки суходолу, що з усіх боків омиваються океанами та морями, або ж з'єднані з іншим материком вузьким перешийком (Північна Америка та Південна Америка, Євразія та Африка); у геологічному — материками вважають великі, цілісні частини земної кори з відповідним типом глибинної будови (материковою земною корою), тому до них зараховують і затоплені водою відносно невеликі за площею шельфові ділянки, збудовані також материковою земною корою; у геотектонічному аспекті вживають поняття «материкові виступи», що разом з океанічними западинами є основними найбільшими елементами планетарної будови земної кори. Межу між материковим виступом та океанічною западиною, зазвичай, проводять ізобатою (глибиною) 3500 м. З геологічного погляду, материки є більшими за площею і географічно до них входять острови окраїнних морів.

Останнім часом переважно з геологічних міркувань виділяють ще один материк, що бл. 70 млн років тому відділився від Австралії і більша частина якого перебуває під водою, а решту складає суходіл Нової Зеландії та навколишніх островів. Материки відрізняються за низкою морфометричних параметрів (див. Табл.).

Табл. Загальна характеристика материків

Материк	Площа суходолу (без островів), км²	Площа островів, км²	Довжина берегової лінії, км	Максимальна абсолютна висота, м	Мінімальна абсолютна висота, м	Середня висота над рівнем моря, м
Африка	29 591 000	728 000	30 500	5895 (вулкан Кіліманджаро — вершина Кібо)	-155 (рівень оз. Ас-саль)	650
Південна Америка	17 463 000	356 000	28 700	6959 (г. Аконкагуа)	-105 (рівень оз. Лагуна-дель-Карбон)	580
Австралія	7 614 500	1 345 500	19 700	2228 (г. Косцюшко)	-12 (рівень оз. Ейр)	340
Північна Америка	20 532 000	3 709 000	75 700	6194 (г. Мак-Кінлі (Деналі))	-86 (Долина Смерті)	720
Євразія	51 127 000	3 792 000	107 800	8848 (г. Джомолунгма (г. Еверест))	-424 (рівень Мертвого моря)	830
Антарктида	13 087 000	90 000	17 968	4892 (гірський масив Вінсон)	-2555 під материк. кригою (западина Бенлі)	2040 (з льодовик. покривом) 410 (без льодовик. покриву)

Географічні гомології

Материки мають певні закономірності, т. зв. географічні гомології, у розміщенні, будові та рельєфі. Головні серед них:

- антиподальність материків та океанів — будь-якому материкові або їхній сукупності протистоять океан або

його частина;

- антисиметричність півкуль — північна півкуля є материковою (71° північної широти (північний круг-полярна паралель) відділяє північну материкову півкулю від океанічного елемента-включення Північного Льодовитого океану), південна півкуля — океанічною (71° південної широти (південний круг-полярна паралель) відмежовує південну океанічну півкулю від материкового елемента-включення Антарктиди), також вважають океанічною західну півкулю, а східну — материковою (меридіан 105° східної довготи — 75° західної довготи є теоретичною межею між східною материковою та західною океанічною півкулями і має назву «епейрогенічний меридіан»);
- попарне з'єднання материків — південні й північні материки (крім Антарктиди) розташовані парами: Північна Америка — Південна Америка, Азія — Австралія, Європа — Африка, південні материки в зазначених парах зміщені відносно північних на Схід;
- клиноподібна форма материків — звуження їхніх південних частин, оскільки майже всі материки мають форму трикутників, гострі вершини яких обернені на Південь, що визначає максимальну видовженість материка з Півночі на Південь (прикладом цього є т. зв. півострови-мікроконтиненти Євразії — Аравійський, Індостан, Індокитай);
- S-подібна форма меридіонально витягнутих орографічних структур (материкових пар, гірських поясів, наприклад г. Кордільєри-Анди);
- різний характер розчленованості західного та східного узбережжя материка — на Заході розміщені великі затоки, на Сході — виступи, берегова лінія на південних материках відносно прямолінійна (на північних півостровів та островів мало), на Півдні — надзвичайно порізана, багато островів та півостровів на узбережжі;
- гіпсометрична **гомологія** — у смузі між паралелями 20–40° північної та південної широти зосереджені найбільші гірські масиви на континентах і найглибші депресії (западини) в океанах (найвищі гори розташовані на периферії материка, рівнини — в їх центральних частинах, в океанах — зворотне співвідношення).

Загальний розподіл материків та океанів на поверхні Землі характеризується низкою т. зв. критичних паралелей та меридіанів: найбільша протяжність суші вздовж паралелі — на широті 62° північної широти (епейрогенічна паралель); найбільша протяжність водної поверхні океану вздовж паралелі — на широті 62° південної широти (таласогенічна паралель);

найбільша протяжність суші вздовж меридіана — 105° східної довготи — 75° західної (епейрогенічний меридіан); критичний меридіан 15° східної довготи — 165° західної довготи проходить через центри Тихого океану та Африки; найбільші гірські масиви розташовані вздовж гірських меридіанів 60° східної довготи — 120° західної довготи і 150° східної довготи — 30° західної довготи; альпійський пояс горотворення проходить уздовж орогенічної паралелі 35° північної широти. На поверхні Землі материки утворюють два ряди суходолу: екваторіальний (Африка, Австралія, Південна Америка) та північний (Північна Америка, Євразія), поза якими залишається Антарктида. Географічне розташування материків відображає історію розвитку літосфери загалом, пояснює їхню геологічну спорідненість.

Утворення материків

Формування сучасного вигляду материків було складним процесом. Відповідно до теорії неомобілізму (за якою провідна роль у формуванні розподілу континентів на планеті належить горизонт. переміщенням літосферних плит), тривалий час геологічної історії Землі континенти періодично (кожні 400–600 млн р.) групувалися у єдиний материк, останнім із яких став суперматерик Пангея, що складався з двох протоматериків — Лавразії та Гондвани. Сучасні південні материки — це частини Гондвани. Північні материки в той час були об'єднані в ін. материк — Лавразію. Між

ними в палеозої та мезозої існувала система великих морських басейнів океану Тетіс, що простягався від Північної Америки через [Європу](#), Передню Азію, [Гімалаї](#) в Індокитай. У неогені на місці океану Тетіс виник альпійський гірський складчастий пояс. Перший розкол Гондвани відбувся на межі тріасу та юри, відокремилася Афро-Америка, згодом від Африки відійшла Південна Америка. На рубежі крейдяного періоду та палеогену Індостанського брила підійшла до Азії, Антарктида відійшла від Австралії. Розкол Лавразії на два материки — Євразію та Північну Америку — відбувся в середині мезозою. Відтоді в загальних рисах існує сучасний розподіл материків. Форму материків (меншою мірою) та конфігурацію (більшою мірою) їх берегової лінії визначали наступом (трансгресіями) та відступаннями (регресіями) морів. У четвертинному періоді їхні максимуми зафіксовано в епохи глобальних потеплінь та похолодань.

Рекомендована література

1. Мещеряков Ю. А. Рельеф и современная геодинамика. 1981;
2. Хаин В. Е., Ломизе М. Г. Геотектоника с основами геодинамики. 2005;
3. Лопатин Д. В., Ласточкин А. Н. Геоморфология. 2005 (усі – Москва).

[С. Ю. Бортник](#), [Н. М. Погорільчук](#)

Бібліографічний опис:

Материки / С. Ю. Бортник, Н. М. Погорільчук // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2018. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-67451>. – Останнє поновлення : 2025.

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).